

ПРОМЕНА ПАРАДИГМЕ: ОД ОБРЕДА ДО СПЕКТАКЛА – КАРНЕВАЛ²

Сажетак: Рад се бави сагледавањем карневала као специфичног културолошког и антрополошког феномена. Полазећи од статуса који карневал има у данашњем друштву, пратићемо његов развој од паганских обреда, преко хришћанског карневала до савременог празника, уочавајући како се током историје мењао његов карактер и друштвена функција. Уједно, покушаћемо да покажемо како је промена у статусу који је карневал имао у једном друштву и друштвеном поретку рефлектовала и промену онтолошког статуса човека и његовог погледа на свет и властити идентитет.

Кључне речи: карневал, обред, жртва, спаљивање карневала, друштво спектакла, постмодерно друштво

Савремене културолошке и социолошке теорије слажу се у једном – постмодерно друштво је друштво у коме влада култура потрошње, материјалних вредности и фетишизације робе. Ги Дебор (Дебор, 2003: 8), француски филозоф ситуационизма, назива модерно друштво друштвом спектакла, дефинишући спектакл као „поглед на свет који се материјализовао“.

Сви производи човечјег духа, све његове симболичке активности, израз су и одраз његовог актуелног погледа на свет и његове утемељености у њему. Поглед на свет успоставља вредносни поредак, а он, опет, представља парадигму, модел према коме човек одређује свој статус у друштву, своје вредности, смисао живота и властити идентитет.

Материјализовани поглед на свет успоставио је нове вредносне системе у коме профит и економска добит представљају нове вредносне парадигме. У том контексту вреднује се само оно што доноси профит, оно што представља робу. Медији у томе имају одлучујућу улогу, они утичу на човеково понашање и обликују га, успостављају вредносне системе, делују путем слика популаришући нови конформизам, разоноду и разбригригу који нуде пролазну илузију среће, испуњености и задовољства.

¹ stanka_jankovic@yahoo.com

² Рад представља резултат промишљања и почетних истраживања феномена карневала, који су овде приказани углавном на основу секундарне литературе, са циљем да се кроз сагледавање историје овог феномена маркирају кључни моменти и одреди место и статус карневала у појединим епохама, како би се поставио оквир и усмерило даље истраживање на основу архивске грађе чије прикупљање је у току.

Ослободивши се зависности од природних сила, постајући од роба господар, независтан и самосталан, човек је изгубио онтолошку котву која га је везивала за вишу инстанцу и омогућавала сврсисходност његове егзистенције. Настала је криза смисла, која се остварује кроз отуђење и кризу идентитета. Постмодерни човек је изгубљен, усамљен и отуђен, без чврстог упоришта у вишим сферама постојања.

Под ударом медија и аудиовизуелне културе који га бомбардују сликама које пасивно преузима, без критичког преиспитивања и тражења дубљег смисла, живот је представљен као огромна акумулација призора у којој се све претвара у слику/објект потрошње. Па и све симболичке манифестације човековог деловања постају привлачне само ако задовољавају поменуте захтеве – ако заокупљају пажњу и доносе профит. Како је истакла Елма Шабановић, у спектаклу не постоји место „за метафорички суживот Фауста и циркуса, јер циркус претвара Фауста у звијезду дана или од њега нема ништа“ (Шабановић: 2010, 74).

Промена у поимању одређених традиционалних културних образаца, празника и светковина, и њиховог места, значаја и сврхе у култури данашњег човека, одсликава и промену у погледу на свет и једну нову парадигму у којој се огледа другачије поимање смисла човековог живота и његовог места у свету и друштву ком припада. Карневал, као изузетно сложен културолошки и фолклорни феномен, са вишевековним трајањем, може нам послужити као одличан образац за анализу.

Шта је данас карневал и како се он доживљава? Да ли организатори и учесници карневалских свечаности познају историју и исходишта карневала, као и човекову потребу која је изнедрила овај вид његовог деловања и понашања? Ако се подсетимо и сложимо са раније реченим, да је данашње друштво друштво које је посредовано ефектним сликама које се примају без дубљег критичног размишљања, онда постављено питање постаје реторско. Јер експлозија боја, маски, фигура и слика које карневал нуди и које се само пасивно преузимају, пружају одличну подлогу за остварење захтева *друштва спектакла*, нудећи му све оне елементе које оно захтева да би било то што јесте. Криза идентитета, незадовољство и отуђеност налазе свој идеалан сублиматорни канал у самој могућности да се, барем накратко, буде неко други.

Откада је маска постала предмет прикривања идентитета, ступио је на снагу обрнути поредак – обред је уступио место забави. Наиме, првобитна употреба маске била је везана за чињеницу да онај који је стави *преузме* идентитет и моћ онога у кога се маскира – обичан човек постајао је отелотворење тотема, претка-заштитника, добијао је могућност да успостави комуникацију са оностраним силама и допринесе добробити заједнице. Без маске, човек у космичким размерама није ни био значајан. Једино су шамани и свештеници (користећи их) могли да остваре контакт са божанством, добивши, на тај начин, идентитет, постајући *неко* (Павловић, 2000: 93).

Савремена маска пре свега *прикрива* идентитет и пружа могућност да се, барем на тренутак, изађе из свакодневице и сопствене коже у којој нам,

очигледно, није лагодно. Она је, стога, и знак кризе идентитета. Преузимањем идентитета неког другог појединац у овом случају прибавља личну корист, која је, онтолошки гледано, празна – њена сврха је тренутна забава, лично задовољство, привремени, али лажни, бег од властитог идентитета, и могућност да се, барем на тренутак, буде неко други.

У томе је и кључна разлика између употребне вредности маске у различитим друштвима и човековог онтолошког статуса који она означава. Посматрана на овај начин, она, уједно, указује и на однос према два света између којих човек стално балансира – један, у коме се тежи оностраним, вишим силама, онима са више онтолошке равни у односу на нашу, и други, у коме тежимо идентификацији са неким или нечим из исте онтолошке равни. „Приземљење“ онтолошке равни карактеристика је модерног света. Богови су сада међу нама – лажни идоли медијског царства.

Дакле, шта је карневал – „бука и рика лудијех створа“, забава за широке народне масе уз песму, игру, костиме и маске, која пружа могућност да се, барем накратко, побегне из своје коже и nelaгодне егзистенције, и окуша нека друга, примамљивија, лепша, уз гозбено славље, кулинарске вечери и исликана тела која избијају у први план? Све то јесу типично карневалске слике, али све оне крију много дубља значења. А за њихово одгонетање, потребно је да се вратимо уназад – на почетке.

Карневал, како се претпоставља, води порекло од предхришћанских аграрних култова који су славили крај једног и почетак новог животног циклуса. Почеци карневала везују се за паганске култове плодности – дионизијске свечаности, Јануарске календе, Луперкалије, Брумалије, Мамуралије, али, пре свега, за римске Сатурналије.

У *Речнику грчке и римске митологије* Драгослава Срејовића и Александрина Цермановић Сатурналије се одређују као празник који је означавао „завршетак земљорадничких радова и почетак нове аграрне године... После приношења **жртве** [наша подвлачења, прим. аут.], приређивана је званична **гозба** и **карневал**, који је предводио **краљ Сатурналија**. За време празника сви су се покоравали краљу карневала. Сатурналије су празноване **бучно и весело**; у дане овог празника **заборављене су све сталешке разлике**, тако да су робови уживали пуну слободу. По свим кућама приређиване су богате гозбе... овај антички карневал био је један од најомиљенијих паганских празника све до времена победе хришћанства“ (Срејовић, Цермановић, 2000: 377–378).

Опис Сатурналија је готово идентичан прослави карневала и садржи све његове кључне одреднице – „приношење жртве“, „гозбу“, „краља Сатурналија“, „заборављене ... сталешке разлике“ – које се препознају у карневалском краљу, Крњу, Крневалу, лутки која се спаљује у част народне победе и новог почетка, уз неутралисање свих хијерархијских граница, обртање свих вредности, елементе гозбе и прославе, претеривањима у јелу и пићу...

За разумевање карневала неопходно је истаћи да је он пре свега празник, и то празник у његовом исконском значењу, не у смислу одмора од рада,

већ у тесној вези с временом и специфичним погледом на свет. Наиме, празници су у свим архаичним културама, у свим народима, везани за преломна, кључна времена у животу природе, космоса и човека. То су времена која означавају прелазак из смрти у живот, времена обнове, новог рађања, плодности, почетка новог животног циклуса. Није случајно што су се римске Сатурналије одржавале 17. децембра (и трајале 3 до 5, а касније и 7 дана), дакле у време зимског солстиција, када је требало подстаћи младо сунце да победи силе таме и мрака и започне нов животни циклус. У цикличном поимању времена, какво је познавало архаично друштво, све се понавља и све има свој ритам. У том сталном кружењу јављају се периоди прекида и продирања тзв. светог времена, периоди када се овај и онај свет додирују и прожимају, и када је њихов контакт пожељан и могућ. То је време празника.

Елијаде истиче да је празник свето време, митско време које се састоји у реактуализацији неког светог догађаја што се одиграо у митској прошлости, на почетку стварања света и свега живог – на почетку космогоније. Учествовати религиозно у једном празнику, сматра он, подразумева излазак из свакодневног временског трајања и уклапање у митско време реактуелизовано кроз празник. Човек реактуелизује космогонију не само кад нешто ствара, већ и када жели да обезбеди срећну владавину новом суверену, спасе угрожену летину, води успешан рат, јалову материцу учини плодном... дакле, на почетку сваког новог циклуса (Елијаде, 2004: 60).

А сваком новом почетку претходи поништавање свега што је претходило – отуд повратак душа умрлих, друштвени метеж у Сатурналијама, еротске разуданости, оргије... све ово на симболичан начин представља регресију Космоса у Хаос, уништавање свих грехова који су се збили током године, поништавање и крајње исцрпљивање старе снаге и енергије, која мора да се у потпуности обнови, са што већом залихом, како би нови циклус могао да почне.

На почетку стварања, готово у свим митологијама света, стајала је раскомадана жртва. Богови су у почетку раскомадали морско чудовиште да би створили Космос, човек понавља ту крвну жртву, испрва људску, када подиже село, храм, кућу. И Дионис, бог чија је сврха жртвено оплођавање земље, и сам је морао бити раскомадан, одведен у подземље да би омогућио плодност земље и њених плодова, размножавање људи, биља, животиња... масовна поама његових пратилца и подстицање сексуалности у служби су буђења земље и њеног оплођења. На крају крајева, темељ хришћанства почива на људској жртви – Исус је зарад вечног живота целог људског рода жртвовао себе. Људска жртва, као залог спасења и вечног живота, поново стоји на почетку једне нове ере и нове цивилизације.

Миодраг Павловић сматра да „у основи жртвовања лежи метафора плођења и стварања живота“ (Павловић, 2000: 56) и да се жртва приноси „док у човеку постоји апсолутно поверење у поновно враћање, васкрсење жртвесемена“ (Павловић, 2000: 57). Такође, жртва је „прва и права акција посредовања између човека, природе и божанског света“ (Павловић, 2000: 54). Али

она је била могућа једино у време када је онтолошки статус човека био такав да је он чинио јединствену, неодвојиву и међузависну целину са природом и космосом. Тријада човек–природа–космос била је истог квалитета, исте природе, зато се магијски могло утицати на једну, а да се ефекат постигне у сва три нивоа. Да би младо Сунце отпочело свој пут, потребна је човекова активност која ће га подстаћи. Да би њиве биле плодне, помоћи ће им плодност и обредне радње човека. И обрнуто. Човеково семе истоветно је семену које се ставља у земљу. Јер је њихова природа и сврха иста. Они су органски истоветни. Али њихов међусобни плодносни додир могућ је само у време празника.

Кључни моменат жртвовања, чак људске жртве, сачуван је у карневалу. Централна манифестација свих карневалских свечаности, истичемо – у градовима са дугом карневаском традицијом – јесте спаљивање Крња, Крневала, лутке која представља све лоше што се народу десило у протеклој години. Његовим суђењем и спаљивањем оглашава се народна победа, крај једног и почетак новог животног циклуса. Најстарији сачувани запис о карневалу на нашим просторима (Србија и Црна Гора) датира из 1715. године (Брајковић, Милошевић, 1978: 230–234). Реч је о запису капетана Марка Мартиновића, који се данас чува у Музеју града Пераста. Текст представља сценарио за једну карневалску свечаност и у њему се јасно помиње људско жртвовање. Сцена подсећа на старозаветну причу о Јефтајевој кћери.

Наиме, Генерал, после успешно извојеване победе, у свој својој слави, улази у Пераст. Свом богу Јупитеру обећао је да ће, у част победе, жртвовати прво живо биће на које наиђе када се врати у град. Међутим, прво створење које је срео била је његова кћер. Да би испунио обећање, мора је жртвовати. Иако девојка прихвата своју судбину, тражи месец дана како би се припремила за смрт, што Генерал, на молбу присутних, прихвата и позива је да заједно присуствују свечаности. Жртвовање девојке се даље више не помиње, али се помиње жртвовање бика. Овај чин јавља се у карневалским свечаностима и на хрватском Приморју (Лозица, 1997), а обавезан је део карневалских прослава у Венецији (Barozzi, 1982).

Градови који су у новије време преузели организацију карневала не познају моменат спаљивања лутке. У њима се карневал своди на дефиле маскираних учесника, забаву и игру. Наравно да данас нико од учесника традиционалног карневала нема на уму обредно жртвовање када спаљује Карневала, али сама чињеница да се овај чин задржао сведочи, са једне стране, о пореклу и старини карневала и иде у прилог теоријама које га изводе из паганских обреда, а са друге, пружа доказ о томе колико се одређене слике и симболи преузимају као готове, празне слике, без тежње да се дубље поима њихова суштина и значење. То је управо одлика и савременог спектакла.

Пагански обичаји и веровања о узајамном деловању човека и земље, у ком су хтонске силе имале водећу улогу, обезбеђујући плодност и континуитет живота, а човек чинио јединствену целину с природом биће укореењени

у народној свести дуго после примања хришћанства. Промена онтолошког статуса човека у коме је он чинио јединство са природом и космосом биће коренито измењена у христијанизованом средњовековном друштву. Међутим, те промене неће ићи ни брзо ни лако.

Средњовековни званични, догматски, поглед на свет, човека и његово место у свету из корена је пореметио дотадашња веровања, ставове, човеково поимање властитог идентитета, сврхе и смисла постојања. Црква је одбацивала самосталну вредност и значај човека и природе, и како сматра Арон Гуревич, „по сваку цену тежила да уништи интимност човековог паганског односа према природи, који је био у супротности са ставом хришћанства, према коме је природа лишена самосталне вредности и није ништа друго него Господова служавка“ (Гуревич, 1987: 64).

Средњовековни човек представљао је „круну свих створења“, биће створено на „слику и прилику божију“, које, ипак, није имало самосталан значај, већ је својим постојањем славilo Творца. Човеков онтолошки статус тиме је био јасно и недвосмислено одређен. Као грешно и непослушно створење, избачено из вечног блаженства и проклето, човек је имао да живи овај живот скрушено и покајнички, окајавајући свој велики грех, како би се поново могао вратити вечног блаженству из ког је истеран. Човеков живот био је подређен вечног животу, он је служио Творцу, поништавајући све телесно и нагонско, све сласти овоземаљског живота, како би се што пре приближио вечног спасењу душе из овога грешног тела. Његово постојање није било независно, он није имао снагу ни моћ да учествује у обнављању природе, да допринесе плодности и континуитету, као што ни природа ни њене силе више нису могле имати утицаја на његов живот. Ту улогу преузело је божанско провиђење које је стварало и владало космосом, природом, па и самим човеком. Безначајна и пасивна улога коју му је наменило хришћанство није лако улазила у свест средњовековног човека.

Истражујући средњовековне „покајничке књиге“, тзв. пенитенцијалије, Арон Гуревич примећује колико је заправо народна свест често била у раскораку са званичном црквеном идеологијом, и колико су њени архаични, пагански садржаји тешко напуштали средњовековног човека. Он наводи како су многи чланци у „покајничким књигама“ уперени против у народу распрострањених култова који „су били блиски и прихватљиви за свест човека аграрног друштва, који је стално могао да посматра те природне силе и да претпоставља ефикасност њиховог утицаја на његов живот, док су теолошке апстракције хришћанства биле мало приступачне његовом уму, који је био оријентисан на конкретно и чулно опипљиво“ (Гуревич, 1987: 165).

Празник, који је подразумевао слављење и вечно обнављање животних и плодотворних снага космоса и природе, подразумевао човеково активно учешће у животном циклусу, потврђивао његово јединство са природом и његову активну улогу, па тиме слављен експлозијом свих животних снага и енергија, сада је био везан за славу вишњег Творца, славио је моћ бога и светаца, и

тима постављао човека у подређен положај. Нова празничност није подразумевала претеривања, већ умереност у јелу и пићу, не ослобођену енергију и телесност, већ њихово савлађивање, *духовну* а не телесну *трпезу*, слављење у храму или дворишту храма, а не по улицама и трговима, не једнакост већ јасно постављену и приказану хијерархију која се свуда истицала (у јавним и црквеним процесијама и прославама ношена су обележја звања и чинова).

Како је већ приметио Бахтин „у условима средњовековног класног и феудално-државног уређења празничност празника, то јест његова веза са вишим циљевима човековог постојања, са препородом и обнављањем, могла се остварити у свој својој неисквареној пуноћи и чистоти само у карневалу и у народноуличном аспекту других празника“ (Бахтин, 1978: 16).

Зато се средњовековни човек, како је он сматрао, једино у карневалу могао вратити себи, својој телесности и својим нагонима, неометано уживајући у њима. Само тада тело није доживљавано као „гроб душе“ него као извор задовољства, али и извор живота, јер је карневалско тело (Бахтин, 1978: 16) „тело које расте, развија се, оплођава и рађа нови живот (сцене са породилом готово су обавезан део карневала). Сви атрибути тела су наглашени у карневалу, посебно они који су у вези са телесним пражњењима и они представљају основу свих карневалских слика и симбола.

Црква је на све начине покушавала да искорени овакве празнике, „јелинске“ обичаје, „бесовске игре“ и маскирања. Црквени оци из времена патристике, из 4. и 5. века писали су, са згражавањем, о Јануарским календарима, о поворкама људи који су се маскирали у животињске коже и супротан пол. Шездесет друго правило Трулских сабора одржаних у 7. веку изричито забрањује Јануарске календе, Брумалије, женске непристојне плесове и обреде „који се изводе по неком старом обичају несвојствено хришћанском животу“, преоблачења у одећу супротног пола, маскирање и коришћење маски, „било комичке, било сатиричке, било трагичке“ и све радње у вези са паганским култовима и светковинама Диониса.³

Међутим, све то није имало очекиваног ефекта. На крају је и Црква прихватила ове обичаје, христијанизовала их, и сместила у време поклада, месојеђа, пред ускршњи пост, допуштајући слободнија понашања, извртање уобичајеног реда и поретка и свакојака претеривања која карактеришу карневалске свечаности, како би народ дао себи одушка и припремио се за време поста и суздржавања које следи. Одатле и један од претпостављених назива за карневал, од латинског израза *carnem levare* (оставити месо), који се односио на последњи дан месојеђа и представљао врхунац карневала.

Карневал је тиме, на неки начин, представљао озваничену и христијанизовану верзију некадашњих паганских празника и обичаја који нису тако лако нестајали из свести средњовековног човека.

Поричући и изврћући правила и норме свакодневног живљења, за разлику од званичних празника који су тај поредак и ред потврђивали, време

³ http://pravila-kanoni.blogspot.com/2011/09/blog-post_2778.html

карневала је постајало време *communitas-a* (Turner, 1977: 97), период једнакости и међуљудске повезаности, празник слобода, забаве, смеха, обиља и живота, један свет окренут наопачке у односу на онај званични, свет по мери човека и његове природе, насупрот строго одређеној друштвеној хијерархији, који је званична култура покушала да искорени, а који је, као изузетно виталан, налазио начина да опстане и истраје.

Инверзија постојећег друштвеног поретка нашла је свој израз у бласфемии, травестији, пародији, сатири, свакојаким претеривањима, снижавању високог и уздизању ниског као доминантних поступака којима се градила карневалска слика света, и који су, полако, продирали и у књижевност и уметност. Поред тога, у средњем веку су се организовали и „празници луда“ и „празници магараца“, „празници задњица“, као пародијске варијанте званичног празника; маскирањима су доминирала преоблачења у одећу супротног пола или припадника појединих социјалних и етничких група (Јевреји, Турци), носилаца одређених друштвених улога као знак окретања статуса. Раскошне карневалске гозбе, одржаване на градским трговима и улицама карактеристичне су по претеривањима сваке врсте – праћене су изобиљем хране, преједањима, опијањима, батинањима, гађањима учесника јајима, комадима меса, како је било уобичајено у Италији.

Карневалска култура са слободом говора и понашања, уличне забаве, маскирања и игрокази допринели су подстицању развоја уличног театра и импровизованог позоришта *комедије деларте*, које је омогућило да се, уз лице покривено маском, иако под рухом смеха, критикује јавност и власт. Промене које је донела ренесанса, пре свега промене у поимању човека и његовог места у свету, утицаће на све нивое друштвеног живота, па и на сам карневал. Развој градова, трговине, науке, општи пораст образовања, утицај античке филозофије и уметности, поново ће поставити човека у центар интересовања. Само он сада више неће бити интегрални део с природом, нити „слуга божји“, него независна и самостална јединка, са својом слободном индивидуалношћу, окренута себи, свесна своје телесности, својих жеља и потреба, са свим слободама и вредностима које је карневал прокламовао.

Ренесансни карневал ће и у формалном и у садржинском смислу представљати одраз своје епохе – њених духовних стремљења (у темама и мотивима присутним у маскама и алегоријама, у којима је јасно уочљив антички утицај), значајног технолошког напретка, али и друштвено-политичких промена које ће донети нова времена. Пораст економске моћи, развој средњег слоја, занатлија, трговаца, схватање појма друштвене класе и припадност њој, као и развој имућних владарских породица утицаће на друштвени живот целе заједнице и све њене манифестације.

Пораст економске моћи учинио је карневалске светковине још богатијим и раскошнијим. Не само световне него су и религиозне прославе и празници локалних светаца заштитника били познати по својој раскоши, богатству садржаја и високој уметничкој изради. Изводиле су се драме, мис-

терије, пантомиме, процесије и маскирани опходи на колима или пешице, испрва само духовног, а после и световног садржаја (Буркхарт, 1991: 224).

Иако је већ у 15. веку „било уобичајено ношење маски, бар од Мантове до Венеције, од Милана до Фиренце и Рима“ (Тененти, 2001: 94), карневал ће достићи свој уметнички и технички врхунац у 16. веку у време Лоренца Медичија, у Фиренци. Осим маски појединих животиња, митских и алегоријских приказа, од ренесансе почињу да се праве и маске које су подсећале на црте лица неких добро познатих личности. Маске су покривале целу главу, имале су косу, браду и обрве (Тененти 2001: 94). Идентитет маске од тада се, дакле, помера у сферу актуелног друштвеног живота, њима се указује на јавне личности, чиме се жели дати одређени коментар друштвене стварности, па је то, уједно, почетак друштвенокритичке функције карневала.

Поред маскираних учесника, у ренесанси су посебно биле популарне поворке покретних лађа, раскошних трионфа, са различитим алегоријским, митолошким и историјским представама, као и песмама слободнијег садржаја. У њима је уочљив ренесансни повратак на предхришћанску, античку традицију, али они указују и на образованост средине у којој су имали ефекта јер су били општепознати и разумљиви. Ове сложене позорнице са покретним фигурама и захтевним конструкцијама подразумевале су велику вештину израде, али и коришћење напредних техничких достигнућа. Међу њима су се посебно издвајале оне које је у Милану правио Леонардо да Винчи (Буркхарт, 1991: 230). Биле су популарне и уобичајене не само за време карневала него и у другим свечаностима. Буркхарт посебно истиче њихову уметничку димензију, напомињући да су и међу осталим народима постојали захтеви који су тражили велику раскош, али се „једино у Италији обликовао уметнички поступак, који је усклађивао и опремао опход као смишљену целину“ (Буркхарт, 1991: 224). За израду маски били су задужени и највећи уметници, сликари и моделари, који су обезбеђивали шминку, костиме и другу опрему.

Друштвени значај који је карневал имао још у 15. веку истакао је и А. Тененти. Он подвлачи разлику између данашњег и ондашњег поимања празника. С обзиром на то да је готово четвртина године у Италији тог времена била празнична, суштина празника није био одмор од рада, већ организација и учествовање у друштвеном животу заједнице (Тененти, 2001: 95). Постојала је јака свест о припадању својој класи и о ангажовању унутар класе, која се ценила више од зараде и напредовања. Припадници класа борили су се за престиж и углед, па је и поред тога што је празник уједињавао различите типове братстава и удружења, у време карневала свако од њих са посебном пажњом израђивао и представљао своја кола.⁴ Познате су венецијанске

⁴ Један вид овакве поделе присутан је и данас у свим карневалским градовима – карневалске групе се окупљају углавном према припадности одређеном делу града или градској општини. Напоменимо да су ондашња братства и удружења такође била везана за одређени део града, јер се тачно знало где живе поједине друштвене групе. И Каstellани и Николоти живели су у различитим деловима Венеције. Такви су били и милански *факини*, који су живели у околини језера Комо и представљали значајну радну снагу. Имали су значајног удела у миланском карневалу.

карневалске „битке“ између група Каstelани и Николоти (занатлија који су радили у бродоградилишту и рибара), које су се одигравале по бројним венецијанским мостовима, где су и до данас остала обележена стопала која су означавала почетне положаје актера. Гастрономска кола пекара, рибара, продаваца кокоши и рибе била су уобичајена у готово свим градовима Италије.

Крај 16. века значајан је и због још једне важне трансформације карневала – неки типични карневалски ликови преузимају се у *комедији деларте*, обликују и карактеришу гестовима и мимиком, те настају маске које продиру у традицију и опстају до данас као препознатљиви и готово обавезни учесници сваког карневала. То су маске Арлекина, Панталонеа, Капитана, Пулчинеле...

Бахтин је истакао да се „од друге половине 17. века завршава процес постепеног сужавања, уситњавања и осиромашења обредно-представљачких карневалских облика народне културе. Долази до *подржављавања* празничног живота и он постаје *парадан*, а с друге стране, до његовог *освакодневљавања* то јест он улази у појединачни, домаћи, породични живот“ (Бахтин, 1978: 42).

Пре него што племство и владајуће породице почну да организују своје рафиниране приватне забаве и маскенбалове и помере маскирања са улица и тргова у унутрашњост својих палата, у двориште и салоне, искористиће сваку прилику да покажу своје богатство и моћ. Елементи карневалских прослава биће укључени у личне прославе припадника племићких и владарских кућа (њихове рођендане, венчања...), али и у оне од државног значаја, са јасним истицањем емблема, грбова и других симбола политичке и друштвене моћи.

То показује и италијански културолог Ђанкорато Бароци (Barozzi, 1982: 65–66) бавећи се проучавањем карневала у Мантови у 18. и 19. веку. Он у прославама и карневалима 17. века препознаје парадан карактер, истичући како је народ у тим светковинама био само пасиван посматрач и за то наводи неколико примера. Приликом прославе венчања Маргерите од Савоје и Франческа Гонзаге 1608. године организована је велика прослава, са јасно истакнутим грбовима породица и тачно одређеним правцем кретања и местима за седење и посматрање (народ је посматрао са прозора и кровова, за племство су биле обезбеђене трибине); долазак аустријског надвојводе Фердинанда Карла у Мантову 1652. обележен је карневалом и ватреним трионфом на води који је представљао Јасонову лађу, на чијем је прамцу светлео царски грб.

Карневал је постао и важан део државних прослава. После победе у бици код Лепанта 1571. на венецијанском карневалу су приказана алегоријска кола на којима су биле представљене фигуре Врлине, Смрти и Победе, која је под ногама држала заробљеног окованог змаја.⁵ Перашки сценарио за карневал из 1715. године, који смо већ поменули, требало је да се одржи „у знак весеља, што је оглашен почетак рата Преведре Млетачке Републике с Османлијама“ (Брајковић, Милошевић, 1978: 230).

Бароци истиче да у готово свим италијанским градовима ренесансни и барокни раскошни карневали, са трионфима, поворкама и алегоријским фигурама

⁵ http://www.carnevalevenezia.com/storia_carnevale_venezia.htm

већ од 17. века постепено напуштају улице и тргове и селе се у унутрашњост палата и здања, а прославе се организују у племићким салонима и театрима.

Када се од 18. века карневал врати на градске тргове и улице, поново ће постати народни празник, и добити једну нову димензију, која ће остати до данас. Велике друштвене промене које ће задесити Европу током 18. и 19. века одразиће се на све облике друштвеног живота, па и на карневал. Насупрот правилима нових режима који ће се често смењивати, становништво ће истицати своје старе обичаје као део свог идентитета и своје традиције. Бароци наводи како су се у Мантови под француском и аустријском влашћу племство и народ ујединили и користили карневал као вид политичког притиска. Светковине су имале јасан антихабсбурговски и антифранцуски тон, користила се свака прилика да се он истакне и често је долазило до инцидентата (Barozzi, 1982: 70).

Исти аутор напомиње да је, услед недостатка извора, тешко реконструисати како је карневал изгледао у 19. века, али да се његов карактер лако ишчитава из докумената који су сачувани у мантованском Архиву. Наиме, сва документа у вези са карневалом тичу се забрана и прописа које је тадашња, аустријска, власт прописала и која су се морала поштовати за време његовог одржавања. Оне се тичу понашања учесника карневала, ограничавање времена и места где су се, и када, маске могле појављивати, као и изгледа самих маски. Иста ситуација била је и у Котору. И Котор је, као и већина италијанских градова, поготово оних који су били под млетачком влашћу, после пада Републике 1797. доспео под аустријску управу. У Историјском архиву у Котору наилазимо на готово идентичне прогласе, обавештења и забране.⁶ Карневал овде показује своју другу, тамну страну, приказује се као вид субверзивне друштвене делатности, као носилац латентних превратничких снага и ова димензија ће, у наредним деценијама, уз забавну, бити његова главна карактеристика.⁷

Модерни карневали у 20. веку доживљавају се, пре свега, као туристичке атракције, и са тим циљем и одржавају и организују. Карневали у Рио де Жанеиру и Венецији, као глобално познати и добро организовани спектакли, одржавају се са јасним циљем привлачења што већег броја туриста и остваривања значајне економске добити, подстицање потрошње, између осталог, и кроз производњу и куповину карневалских сувенира, фигурина и маски.

⁶ Бароци наводи фасциклу из Историјског архива Општине Мантова, *ACM busta XIV - 6-1, Sicurezza pubblica: Feste carnevalesche 1823–1866*, у којој се налази низ прописа: маске се нису смеле носити петком и суботом и у време празника, најмање један сат после поподневне мисе, ноћу је њихово кретање било посебно ограничено; забрањене су маске које би вређале представнике власти и црквене великодостојнике, имитације чудовишта и друге неприличне и неумесне маске и приказања; за непоштовање прописа следила је казна затвором. За ову прилику навешћемо само један документ из Которског архива, од 16. јануара 1834, ОК VI-5/1, дакле, у готово истом периоду, где се наводе идентични прописи – о забрани маскирања недељом и празницима, о забрани исмевања ауторитета, забрани ношења оружја...

⁷ О томе смо писали у раду „Из културне историје Котора – карневал“.

Велики број градова у своје туристичке понуде уврстило је карневал, преузимајући га као вид забаве за широке народне масе. У њима се карневал своди на дефиле маскираних учесника и представљање блештавих призора који заокупљују пажњу. О њиховој друштвеној функцији смо говорили на почетку.

Занимљиво је да и градови са дугом карневалском традицијом, какав је, на пример, Котор, праве разлику између зимског и летњег карневала. Зимски карневал организује се у уобичајено време пред Ускршњи пост, уз сачуване традиционалне елементе – спаљивање карневалске лутке и читање карневаловог тестаментa, у коме се, указујући на проблеме заједнице, критикује власт и остварује друштвено-критичка функција карневала. Летњи карневал представља типичну туристичку атракцију и врхунац туристичке сезоне, са дефилеом маскираних учесника и уличним забавама које трају до зоре.

Као израз симболичне активности човекове, као израз духа и погледа на свет, карневал прати духовно, идеолошко стање друштва у коме се одржава и које га преузима. Карневал је, стога, од првобитних култова и религиозних празника у којима се успостављао однос човека са вишим силама природе и космоса, преко християнизованог празника који је и у условима нове религиозности успео да сачува паганско слављење живота и животне радости, од ренесансе и секуларизације друштва постепено постајао део друштвено-политичког миљеа, представљајући израз и одраз модерног друштва и човека и њихових потреба. Његов забавни карактер присутан је у свим епохама, док су обредни садржаји нестали, уступајући место друштвенокритичким, и у последње време, све доминантнијим, економским чиниоцима.

Литература

- Barozzi, G. (1982). *La città e la festa. Mantova e il carnevale tra Settecento e Ottocento. La Ricerca Folklorica*, 6, 65–79.
- Bahtin, M. (1978). *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit.
- Božović, R. (2010). Spektakl i medijska kultura. *Kultura*, 126–1, 13–53.
- Брајковић, Г. и Милошевић, М. (1978). *Проза барока*. Титоград: Побједа.
- Burkhardt, J. (1991). *Kultura renesanse u Italiji*. Beograd: Dereta.
- Gurevič, A. (1987). *Problemi narodne kulture u srednjem veku*. Beograd: Grafos.
- Debor, G. (2003). *Društvo spektakla*. Beograd: A. Golijanin.
- Elijade, M. (2004). *Sveto i profano*. Beograd: Alnari, Tabernakl.
- Lozica, I. (1997). *Hrvatski karnevali*. Zagreb: Golden Marketing.
- Павловић, М. (2000). *Поетика жртвеног обреда*. Београд: Просвета.
- Срејовић, Д. и А. Цермановић. (2000). *Речник грчке и римске митологије*. Београд: СКЗ, Службени лист.

Tarner, V. (1977). *Ritual Process: Structure and Antistructure*. New York: Cornell University Press.

Тененти, А. (2001). *Италија у петнаестом веку*. Београд: Клио.

Šabanović, E. (2010). Medijski komercijalizam, spektakularne predstave i savremeni individuum. *Kultura*, 126–1, 74–84.

Електронска издања

La storia del carnevale di Venezia, доступно на http://www.carnevalevenezia.com/storia_carnevale_venezia.htm [20.02.2013.]

Правила – канони Православне цркве, доступно на http://pravila-kanoni.blogspot.com/2011/09/blog-post_2778.html [12.09.2012.]

Stanka Janković Pivljanin

THE CHANGING OF PARADIGM: FROM THE RITE TO SPECTACLE – CARNIVAL

Summary: This paper deals with a Carnival as a specific cultural and anthropological phenomenon, as some kind of paradigm of man's position in the world, trying to show how the following change in status that a Carnival has in a certain society, can track and identify a change in the understanding of the ontological position of man and his view of the world and its own identity.

With a view of the status of the carnival in modern society, we will try to track its development from pagan rituals, Christian rituals and the contemporary spectacle and show the changes in its characters and function

Key words: Carnival, ritual, sacrifice, masc, society of the spectacle, postmodern society